

АНАЛІЗ ТА ОЦІНКА РІВНЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Проаналізовано рівень фінансової безпеки в Україні, який охарактеризовано як ризикований, що підтверджено оцінкою порогових значень показників-індикаторів стану фінансової безпеки. Виявлено, що найбільш небезпечними показниками для економіки України у 2009 р. є: відношення загального обсягу зовнішнього боргу до ВВП (47,57 %); частка іноземного капіталу в загальному обсязі банківського капіталу (34,5 %); обсяг кредитування банками реального сектору економіки 18,4 % до ВВП. Запропоновано використання методів класичної теорії ймовірності при аналізі офіційних показників рівня фінансової безпеки України, таких як рівень інфляції, відношення загального обсягу державного боргу до ВВП та ін., що дає можливість визначити з множини показників трьох рівнів небезпеки (критичний – кризовий – катастрофічний) певну загрозу з метою її попередження.

Ключові слова: фінансова безпека, індикатори стану фінансової безпеки, порогові значення індикаторів стану фінансової безпеки, аналіз, оцінка, загрози, класична теорія ймовірності.

Проанализирован уровень финансовой безопасности в Украине, который охарактеризован как рискованный, что подтверждено оценкой пороговых значений показателей-индикаторов состояния финансовой безопасности. Выявлено, что наиболее небезопасными показателями для экономики Украины в 2009 г. являются: отношение общего объема внешнего долга к ВВП (47,57 %); доля иностранного капитала в общем объеме банковского капитала (34,5 %); объем кредитования банками реального сектору экономики 18,4 % к ВВП. Предложено использование методов классической теории вероятности для анализа официальных показателей уровня финансовой безопасности Украины, таких как уровень инфляции, отношение общего объема государственного долга к ВВП и др., что дает возможность определить из множества показателей трех уровней опасности (критический – кризисный – катастрофический) определенную угрозу с целью ее предупреждения.

Ключевые слова: финансовая безопасность, индикаторы состояния финансовой безопасности, пороговые значения индикаторов состояния финансовой безопасности, анализ, оценка, угрозы, классическая теория вероятности.

Financial strength security in Ukraine, which is described as risky, that is confirmed by estimation of threshold values of indexes-indicators of the state of financial safety, is analyzed. It is exposed, that the most unsafe indexes for the economy of Ukraine in 2009 are the following: attitude of external debt general volume toward GDP (47,57 %); stake of foreign capital in the general volume of the bank capital (34,5 %); volume of bank credit to real sector 18,4 % of GDP. Proposed use of classical methods of probability theory to analyze the official measure of Ukraine's financial security such as inflation, the ratio of total public debt to GDP, etc., which makes it possible to identify a certain threat in order to prevent it, among set of indicators of three levels of threat (Critical – crisis – disastrous).

Key words: financial safety, indicators of the state of financial safety, threshold values of indicators of the state of financial safety, analysis, estimation, threats, classic probability theory.

У системі економічної безпеки України важливу роль відіграє її фінансова складова, від рівня якої залежить реалізація національних

інтересів та стабільний економічний розвиток. Забезпечення фінансової безпеки набуває особливої актуальності у період фінансово-економічної

кризи, оскільки розлад фінансів держави призводить до втрати внутрішньої та зовнішньої платоспроможності, нестабільності національної грошової одиниці, зниженню доходів населення та активів суб'єктів господарювання.

Ці та інші негативні наслідки кризових явищ в економіці мають місце на сучасному етапі інтеграції України у світове господарство. Відповідно і масштаби цих наслідків можуть бути глобальними: втрата фінансової самостійності у вирішенні соціально-економічних питань та власної фінансової інфраструктури, обмеження доступу держави до зарубіжних ринків. Нагальність підвищення рівня фінансової безпеки зумовлюється також значним зменшенням прибутку підприємств, доходів державного та місцевих бюджетів, надходжень до цільових фондів.

Проблемам фінансової безпеки присвятили свої праці вітчизняні та зарубіжні вчені: Б.М. Данилишин, З.С. Варналій, В.В. Вітлінський, А.П. Градов, Л.Л. Маханець, П.В. Мельник, Л.Л. Тарангул та ін. Однак наявність вищезазначених загроз глобального та національного характеру в умовах тривалої фінансово-економічної кризи в країні потребує ґрунтовного аналізу рівня фінансової безпеки та адекватної її оцінки.

Зважаючи на викладене вище, метою статті є аналіз рівня фінансової безпеки в Україні та вдосконалення методичних засад її оцінки.

Фінансова безпека – це такий стан бюджетної, грошово-кредитної, банківської, валютної системи

та фінансових ринків, який характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних загроз, здатністю забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання. Фінансова безпека містить такі складові: бюджетна, валютна, грошово-кредитна, боргова, безпека страхового та фондового ринків, банківська (Дод. А).

Існують офіційні показники рівня фінансової безпеки України – індикатори та порогові значення індикаторів, які передбачає Методика розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджена Наказом Міністерства економіки України № 60 від 02.03.2007 р. [1]. Аналіз рівня цих показників за 2005-2009 роки свідчить про те, що значну загрозу фінансовій безпеці становив високий рівень інфляції, значення якого у 2008 році перевищувало порогове (107 %) на 16 %, а у 2009 р. – на 5,3 %, що є свідченням стабілізації інфляційних процесів (рис. 1).

На початку 2010 р. інфляційний тиск залишався на високому рівні, індекс споживчих цін при цьому становив 101,8 %, що обумовлено підвищенням цін на продукти харчування та безалкогольні напої [2]. Тривалість (з початку 90-х років) та галопуючий характер інфляції (1998-1999, 2007-2008 рр.) [3, с. 57], свідчать, що монетарні засоби боротьби з цією проблемою негативно впливають на економічне зростання.

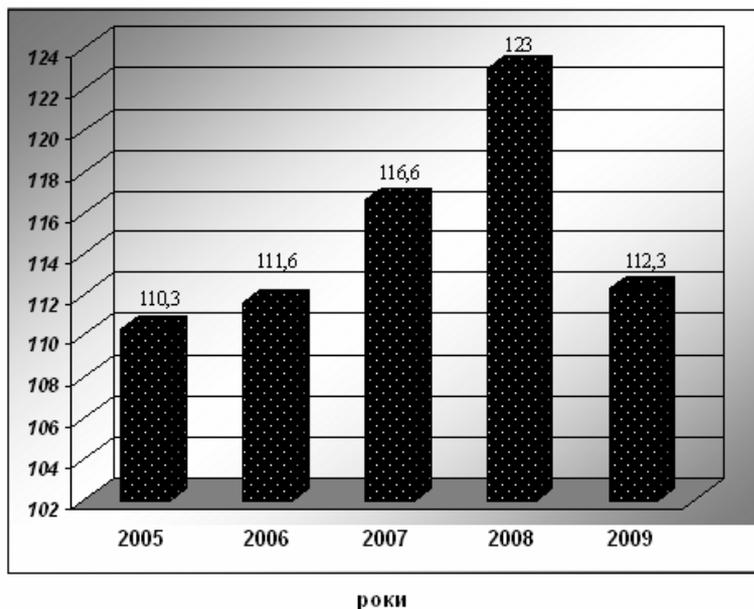

Рис. 1. Перевищення рівня інфляції порогового значення у %

Примітка. Складено за даними [5].

За дослідженням авторів [4, с. 175] основними причинами інфляції є немонетарні фактори, такі як рух значної кількості грошей поза сферою виробництва, а саме в сфері торгівлі і споживання, вихід грошей на ринок без ув'язки з товарним забезпеченням, невідповідність обсягу виробництва товарів грошовим доходам населення. Це означає, що лише уряд політикою обмеженої грошової пропозиції і витрачання бюджетних коштів та взаємоузгодженими діями з Національним

банком України (НБУ) спроможний вирішити цю проблему.

Б.М. Данилишин у своїй праці [5] наголошує на необхідності цілеспрямованої співпраці між НБУ та Кабінетом Міністрів України (КМУ), оскільки відсутність скоординованих дій призводить до небезпечних наслідків. Наприклад, у поточному 2009 році НБУ не були передані до уряду «Основні засади грошово-кредитної політики» на наступний 2010 рік, через що не вчасно

прийнятий Державний бюджет чим порушено вимоги статті 3 Бюджетного кодексу України. Згідно з цією статтею Бюджетний період для всіх бюджетів, що складають бюджетну систему, становить один календарний рік, який починається 1 січня кожного року і закінчується 31 грудня того ж року [6].

Оскільки «... стан забезпечення платоспроможності держави з урахуванням балансу доходів і видатків державного й місцевих бюджетів та ефективності використання бюджетних коштів» складають законодавчо визначене поняття бюджетної безпеки [1], невчасне прийняття Державного бюджету є

загрозою бюджетній та в цілому фінансовій безпеці України.

Серед прямих наслідків несвоєчасного прийняття Державного бюджету, за відомими дослідженнями [4, с. 143], найбільш загрозливими є: дезорганізація у соціально-економічній сфері, зниження інвестиційної активності, посилення інфляційних процесів, дестабілізація національної валюти, знецінення грошових доходів громадян.

Державний бюджет України за 2005-2009 рр. можна охарактеризувати як дефіцитний (рис. 2), а відношення дефіциту (профіциту) державного бюджету до ВВП є одним з найважливішим індикаторів фінансової безпеки України (рис. 3).

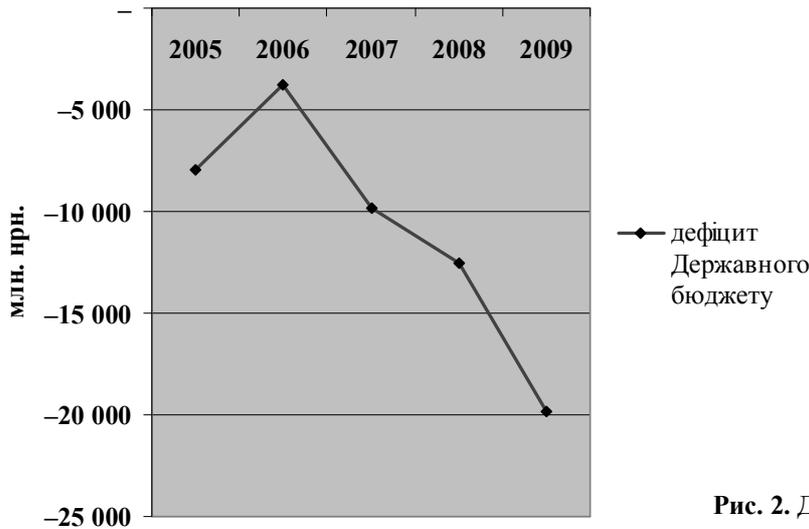
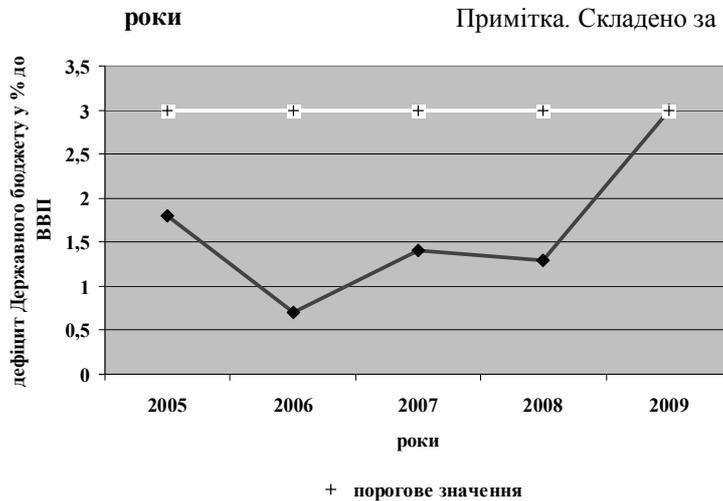

Рис. 2. Дефіцит Державного бюджету

Примітка. Складено за даними [2].

Рис. 3. Рівень фінансової безпеки за індикатором дефіциту державного бюджету у % до ВВП
Примітка. Складено за даними [2; 7].

Згідно з офіційними даними у 2009 р. [2] стан фінансової безпеки за цим індикатором досяг загрозливого рівня, на якому держава вже неспроможна за рахунок доходів забезпечувати фінансування витрат, що сприяє зростанню державного боргу, перешкоджає ефективній взаємодії країни з міжнародними фінансовими організаціями, негативно відображається на економічному зростанні.

За даними Міністерства економіки України [7], особливо небезпечним показником для економіки України є також відношення дефіциту

торговельного балансу до загального обсягу зовнішньої торгівлі, який зріс з 8,3 % у 2007 р. до 13,1 % у 2008 р. (при пороговому значенні не більше 5 %). Виходячи з того, що дефіцит торговельного балансу призводить до нестабільності обмінного курсу гривні до іноземних валют, а зовнішня торгівля є основним джерелом валютних надходжень та стабілізуючим фактором національної економіки, виникає загроза відтоку капіталу за кордон та труднощів у напрямі залучення іноземних інвестицій в Україну.

Важливою складовою фінансової безпеки держави є боргова безпека, яка визначається такими індикаторами, як відношення загального обсягу державного боргу до ВВП, %, відношення загального обсягу зовнішнього боргу до ВВП, %, відношення обсягу внутрішнього боргу до ВВП, % та ін. [1]. Стан боргової безпеки в Україні у 2009 р. можна охарактеризувати як ризикований, оскільки вищезазначені індикатори перевищують їх порогові значення на 4,1 %, 17,57 % та 0,53 % відповідно [1; 2]. За даними Міністерства фінансів України сукупний прямиий і гарантований державою збільшилися на 112 млрд грн. (59 %). Це означає, що наслідки такої ситуації можуть бути кризовими: зростання податків, інфляційні процеси в економіці, падіння обмінного курсу національної валюти. Девальвація гривні ускладнює обслуговування зовнішніх боргів, оскільки погашення іноземних кредитів напряму залежить від валютних коливань.

Подальший аналіз рівня фінансової безпеки України дозволив виявити, що частка іноземного банківського капіталу в загальному обсязі банківського капіталу у 2009 р. складає 34,5 % при пороговому значенні 30 %, а обсяг кредитування банками реального сектору економіки – 18,4 % до ВВП (який має бути не менше 30) [2]. Це означає відірваність банківської системи від реального сектору економіки і, відповідно, неможливість впливу на його кількісні і якісні перетворення.

Ще у 2005-2007 рр. у банківській системі України спостерігалася підвищення фінансової стабільності, що знайшло своє відображення у покращенні якості активів та зростанні депозитів, орієнтації на реальний сектор економіки та виконанні посередницьких функцій. Проте починаючи з 2007-2008 р. ситуація почала змінюватися. Першою загрозою ефективного функціонуванню банківської системи було збільшення обсягів депозитів в іноземній валюті до загальних обсягів депозитів, яке у 2007 р. складало 36,6 %, а у 2008 р. – 32,5 % [2] при пороговому значенні не більше 25 % [1]. Підвищення курсу долара під впливом світової фінансової кризи призвело до зростання кількості неповернень за валютними кредитами та боргових зобов'язань, а нестача внутрішніх джерел капіталізації – до залежності банків від іноземних інвесторів. Збільшення обсягу готівки поза банками у співвідношенні до ВВП на 0,7 % відносно порогового значення менш

ніж 14,9 % [7], дало можливість функціонуванню тіньової економіки.

Розвиток вітчизняного банківського сектору у цей період досліджували вчені [4, с. 210-211], які виявили, що головними проблемами для України стали дефіцит фінансових ресурсів, дисбаланс ліквідності, нестача внутрішніх джерел капіталізації, валютні ризики тощо. На їх думку для підтримки стійкості банківської системи потрібно: активізація політики рефінансування, розгляд можливості зменшення норм обов'язкового резервування, збільшення лімітів і послаблення вимог до застави при одержанні банками кредитів від НБУ; надання субординованих кредитів для підтримки вітчизняних банків; посилення контролю за спекулятивними угодами на міжбанківському валютному і ресурсному ринках; розширення спектра цінних паперів для роздрібного продажу та розвитку фінансової інфраструктури (зокрема страхової мережі); розроблення механізмів заміщення зовнішніх ресурсів у вигляді облігаційних позик та ін.

Вивчення монетарних показників України показало [2; 7], що рівень грошової маси у 2006-2008 рр. збільшився з 34,5 до 51,7 %. У 2009 р. спостерігалася тенденція зменшення рівня грошової маси на 2,6 %, а у січні 2010 р. – ще на 1,5 %. При цьому рівень монетизації (відношення обсягу грошового агрегату М3 до ВВП) повільно зростав на безпечному рівні (не більше 50 %) з 41,1 % у 2007 р. до 47 % у 2009 р. [1]. Така ситуація є позитивним явищем за умов помірної інфляції, оскільки вона сприяє стабільному економічному зростанню. Але виходячи з аналізу інфляційних процесів в Україні – зростання грошової маси в обігу є свідченням її знецінення.

Огляд офіційних резервних активів НБУ дає можливість виявити тенденцію збільшення до 2007 р. та зменшення після цього року резервів в іноземній валюті (рис. 4). Це пов'язано з проведенням НБУ операцій з мобілізації коштів на грошово-кредитному ринку з метою забезпечення його рівноваги [2]. Коефіцієнт кореляції (0,99) між обсягом резервів в іноземній валюті та обсягом загальних резервів свідчить про ступінь щільності зв'язку між цими двома показниками. Це означає, найбільш важливими вкладеннями активів НБУ залишаються резерви в іноземній валюті, які у структурі офіційних резервних активів становлять переважну частину вкладень.

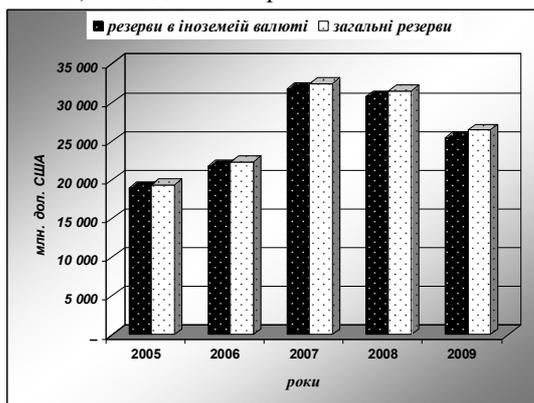

Рис. 4. Динаміка офіційних резервних активів НБУ

Примітка. Складено за даними [2].

У науковій літературі розрізняють поняття небезпеки, ризику та загроз фінансовій безпеці країни та визначають їх інтегральним оцінюванням [9, с. 84, 383-385]. Виходячи з того, що небезпека – це ймовірність настання несприятливих явищ, а загрози є більш ризикованими її формами, дослідження рівня фінансової безпеки держави потребує використання методів класичної теорії ймовірності. Відповідно до класичної теорії ймовірності ймовірністю певної події є відношення кількості рівномірних варіантів, що сприяють настанню цієї події, до кількості всіх можливих варіантів [9, с. 18].

Оскільки офіційних показників рівня фінансової безпеки України 35, то, відповідно, ймовірність перевищення їх граничних значень також 35:

$\Omega = \{\omega_1, \omega_2, \dots, \omega_n, \dots\} = \{1, 2, 3, 4, 5, 6, \dots, 35\}$, (1)
де Ω – дискретний простір елементарних подій; ω_i – елементарна подія, яка відображає перевищення порогового значення індикатора фінансової безпеки.

Якщо кожній елементарній події ω_i поставити у відповідність невід’ємне число p_i (ймовірність ω_i), причому

$$\sum_{i=1}^{35} p_i = 1,$$

то ймовірність виникнення загроз фінансовій безпеці можна розрахувати за формулою:

$$p(A) = \sum_{\omega_i \in A} p_i, \quad (2)$$

де A – випадкова подія, а саме – виникнення загроз фінансовій безпеці, причому $A \subset \Omega$ (кожний елемент з A також є елементом з Ω).

При цьому потрібно враховувати, що ймовірність виникнення загроз фінансовій безпеці лежить у межах $0 \leq P(A) \leq 1$, згідно з властивостями ймовірності в дискретних просторах елементарних подій.

Для розрахунку рівня фінансової безпеки держави за цим методом можна припустити, що кожна елементарна подія $\omega_i = i$ є рівноможливою, тоді її ймовірність є фіксованою і дорівнює $1/35$. У такому випадку ймовірнісна модель, яка відображає виникнення загроз по певним індикаторам має бути побудована за такою логікою:

$A = \{10, 16\}$, то $p(A) = 1/35 + 1/35 = 0,057\dots$,
де 10, 16 – номери індикаторів у списку офіційних значень індикатора, а саме рівень інфляції та відношення загального обсягу державного боргу до ВВП, %. Тобто ймовірність загроз по цим індикаторам дорівнює $0,057\dots$

Оскільки теорія катастроф визначає три рівня небезпечного стану економіки: критичне, кризове та катастрофічне [10, с. 153], то відповідно до кожного виду загроз можна визначити три інтенсивності, які відображають ступінь впливу на фінансову безпеку держави. Це дає можливість отримання множини показників, кожен з яких являє собою математичне сподівання [9, с. 76] певної загрози:

$$M(x) = \sum_{i=1}^{n(jk)} p_{i,jk} x_{ijk}, \quad (3)$$

де $M(x)$ – математичне сподівання випадкової величини (загрози), p_{ijk} – ймовірність i -тої загрози j -тої інтенсивності k - того ступіню впливу, x_{ijk} – можливі значення випадкової величини.

Зауважимо, що така оцінка може мати певну погрішність без урахування фактичного, а не фіксованого значення ймовірності виникнення загроз по кожному індикатору. Розрахунок фактичного значення потребує аналізу порогових значень індикаторів стану фінансової безпеки України у динаміці ряду років. Визначення інтенсивності та сили впливу загроз вимагає використання методів експертного аналізу.

Висновки. Аналіз рівня фінансової безпеки в Україні засвідчив, що значну загрозу фінансовій безпеці становив високий рівень інфляції, причинами якої, за сучасними дослідженнями є, переважно, немонетарні фактори. Крім того, відірваність банківської системи від реального сектору економіки (обсяг кредитування банками реального сектору економіки складає лише 18,4 % до ВВП при мінімальному значенні 30) обумовлює неможливість його впливу на економічний розвиток. Найбільш загрозовими для банківської складової фінансової безпеки є частка іноземного банківського капіталу в загальному обсязі банківського капіталу 34,5 % (при максимальному 30).

Вивчення структури офіційних резервних активів НБУ за останні п’ять років та розрахунок коефіцієнта кореляції (0,99) між обсягом резервів в іноземній валюті та обсягом загальних резервів НБУ дало змогу виявити, що найбільш важливими вкладеннями активів НБУ є резерви в іноземній валюті, які становлять переважну частину всіх вкладень. Тенденція до зменшення резервів в іноземній валюті після 2007 р. є наслідком проведення НБУ операцій з мобілізації коштів на грошово-кредитному ринку з метою забезпечення його рівноваги.

Дослідження стану боргової безпеки в Україні у 2009 р. дозволило охарактеризувати його як ризикований, оскільки його індикатори значно перевищують порогові значення. Ситуація загрожує зростанням податків, інфляційних процесів, нестабільністю обмінного курсу національної валюти та доларизацією економіки.

Використання методів класичної теорії ймовірності при аналізі офіційних показників рівня фінансової безпеки України дозволяє визначити ймовірність виникнення трьох рівнів небезпеки (критичний – кризовий – катастрофічний) і оцінити їх інтенсивність та ступінь впливу на економіку. На відміну від інтегрального оцінювання, яке передбачає визначення умовних зон ризику у граничних інтервалах, така оцінка дає можливість отримання множини показників, кожен з яких являє собою математичне сподівання певної загрози, а відповідно і можливість її попередження.

Вирішення поставлених у статті завдань дозволило автору сформулювати напрями подальших досліджень, основними завданнями яких є: вивчення проблем забезпечення фінансової безпеки України та

можливостей використання світового досвіду їх подолання; аналіз праць відомих українських вчених у галузі державного фінансового регулювання

економіки; дослідження інвестиційної складової фінансової безпеки та механізму її реалізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України // Офіційний сайт Міністерства економіки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=97980&cat_id=38738.
2. Статистичний бюлетень НБУ (електронне видання) / Департамент статистики та звітності Національного банку України, 2008-2010. – Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/Statist/elbul.htm>.
3. Палехова В.А. Макроекономіка: Навчально-методичний посібник для самостійного вивчення / В.А. Палехова. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. – Випуск 96. – С. 57.
4. Економічна безпека: навч. посіб. / за ред. З.С. Варналя. – К: Знання, 2009. – 647 с.
5. Данилишин Б. Уряд і Національний банк: у пошуках спільної стратегії / Данилишин Богдан // Асоціація українських банків: Публікації про банківську систему [Електронний Ресурс] – Режим доступу до статті: http://aub.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=1134&menu=118&Itemid=68.
6. Бюджетний кодекс України [Електронний Ресурс] / Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2001. – № 37-38. – ст. 189). – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/>.
7. Стан економічної безпеки України в I півріччі 2008 року – Випуск 10. – Міністерство економіки України, департамент макроекономіки [Електронний Ресурс]. – Режим доступу: <http://me.kmu.gov.ua/>.
8. Вітлінський В.В. Ризикологія в зовнішньоекономічній діяльності: навч. посіб. / В.В. Вітлінський, Л.Л. Маханець. – К.: КНЕУ, 2008. – С. 84.
9. Гмурман В.Е. Теория вероятности и математическая статистика / В.Е. Гмурман. – М: Высшая школа, 1999. – С. 18, 76.
10. Градов А.П. Национальная экономика / А.П. Градов. – СПб.: Питер, 2005. – 2-е изд. – 240 с. (Серия «Учебное пособие»).

Рецензенти: Казарезов А.Я., д.т.н., професор;
Верланов Ю.Ю., к.е.н., професор.

© Коваленко О.Ю., 2010

Дата надходження статті до редколегії 17.05.2010 р.

Додаток А

Рис. 1. Структурна схема фінансової безпеки України